

Cuprins

- 9 *Notă asupra ediției*
- 11 *În loc de prefață*
- 13 *Studiu introductiv*
- 29 **Capitolul unu. Sistemul psihic uman**
- 29 1. Anticipări ale tratării sistemice
- 36 2. Argumente pentru rolul decisiv al învățării și socializării
- 38 3. Demonstrații și concluzii ale cercetărilor psihogenetice
- 47 4. Semnificații ale unor cercetări psihofiziologice și psihopatologice
- 66 5. Sistemul psihic uman și problema conștiinței
- 103 **Capitolul doi. Sensibilitatea.**
Modalitățile recepției senzoriale
- 106 1. Caracterizarea generală a sensibilității
- 117 2. Sensibilitatea cutanată
- 132 3. Sensibilitatea termică
- 136 4. Sensibilitatea vizuală
- 153 5. Auzul
- 166 6. Sensibilitatea vibratorie
- 168 7. Propriocepția
- 180 8. Sensibilitatea ortostatică și de echilibru
- 184 9. Sensibilitatea gustativă
- 189 10. Sensibilitatea olfactivă
- 193 11. Interocepția
- 198 12. Sensibilitatea dureroasă
- 209 **Capitolul trei. Psihologia percepției**
- 213 1. Procesul perceptiv

- 215 2. Legi specifice percepției
- 233 3. Percepția spațiului
- 237 4. Efectul setului (montajului) și al experienței
- 238 5. Perceperea spațiului tridimensional
- 242 6. Profunzimea în percepția reproducerii sau a desenului
- 245 7. Stimulii pentru percepția mișcării
- 244 8. Percepția și aprecierea timpului
- 250 9. Sensibilitatea diferențială
- 252 **Capitolul patru. Reprezentarea**
- 252 1. Caracterizarea procesului reprezentării
- 261 2. Imagini consecutive
- 263 3. Imaginile eidetice
- 264 4. Dezvoltarea stadială a reprezentărilor
- 271 5. Reprezentări topografice
- 272 6. Reprezentările geometrice
- 273 7. Particularități psihologice ale reprezentărilor
- 280 **Capitolul cinci. Procesele de comunicare și limbajul**
- 280 1. Expresie, limbă și limbaj
- 284 2. Funcțiile limbajului
- 288 3. Modelul psihofiziologic al limbajului
- 299 4. Limbajul ca sistem și proces de comunicare
- 216 5. Context și limbaj
- 318 6. Limbajul oral
- 323 7. Expresivitatea limbajului
- 332 8. Limbajul scris
- 341 9. Limbajul intern
- 352 **Capitolul șase. Psihologia gândirii**
- 352 1. Considerații introductive și delimitări
- 362 2. Orientări metodologice în studiul psihologic al gândirii
- 383 3. Coordonate neuropsihologice ale gândirii
- 386 4. Preliminarii la construirea unui model psihofiziologic al gândirii
- 401 5. Modelarea cibernetică artificială a unor procese intelectuale

- 407 6. Corelația gândire–limbaj
423 7. Operațiile intelectuale și dezvoltarea lor
509 8. Funcția și procesul înțelegerii
518 9. Gândirea ca proces de rezolvare a problemelor
543 10. Strategii și procedee euristice
549 11. Stilul cognitiv
- 556 **Capitolul șapte. Procesele memoriei**
556 1. Modelul psihologic al memoriei
563 2. Mecanisme stocării informațiilor
572 3. Modalități de studiu experimental al proceselor de memorie
575 4. Caracteristici, regularități și legi ale proceselor de memorie; întipărirea și conservarea
588 5. Memorie involuntară și memorie voluntară
613 6. Recunoaștere și reproducere
620 7. Reminiscentă și uitare
- 629 **Capitolul opt. Procesele imaginative**
629 1. Imaginația ca modalitate a sistemului psihic uman
652 2. Probleme psihologice privind visele
658 3. Operații, procedee, tehnici în procesele imaginative
675 4. Niveluri, strategii și forme ale imaginației
688 5. Stadiile imaginației creative
- 696 **Capitolul nouă. Psihologia motivației**
969 1. Caracterizarea psihologică a trebuințelor
705 2. Motiv și motivație
712 3. Modalități și niveluri ale motivației
724 4. Motivație și performanță
- 732 **Capitolul zece. Afectivitatea**
732 1. Caracteristici ale proceselor afective
739 2. Orientări și teorii asupra afectivității
749 3. Afectivitatea și împrejurările de viață
758 4. Modalități ale afectivității
771 5. Expresiile emoționale

- 782 **Capitolul unsprezece. Atenția**
- 782 1. Problematika psihologică a atenției
- 794 2. Modelul psihofiziologic al atenției
- 802 3. Stimulii prosexigeni și atenția spontană
- 805 4. Motivație și atenție
- 808 5. Vigilență și activități informaționale
- 813 6. Nivelul superior al atenției
- 817 7. Interacțiunea formelor de atenție
- 819 8. Particularități ale atenției
- 823 **Capitolul doisprezece. Conduita voluntară**
- 823 1. Probleme metodologice ale abordării conduitei voluntare
- 831 2. Modelul psihoneurocibernetice al actului voluntar
- 838 3. Structura și fazele proceselor volitive
- 851 **Capitolul treisprezece. Deprinderile**
- 851 1. Conceptul de deprindere
- 854 2. Locul și rolul deprinderilor în SPU
- 860 3. Modelul psihoneurofiziologic al deprinderilor
- 866 4. Formarea deprinderilor
- 873 5. Interacțiunea deprinderilor: transfer și interferență
- 879 *Bibliografie minimală*

Sistemul psihic uman

1. Anticipări ale tratării sistemice

Timp îndelungat termenii de psihic, spirit și conștiință au fost considerați sinonimi, desemnând grupa de fenomene care, de fiecare dată, reprezentau obiectul gândirii psihologice. Aristotel sugerează ideea unei identități între psihic și conștiință. Descartes, identificând eul cu facultatea de a cugeta, reducând într-un fel existența spirituală la conștiința de sine și lăsând la o parte organismele concepute ca având o organizare mașinală, duce până la capăt acest proces reduționist prin metodologia sa raționalistă. Se postula o segregare între *res extensa* și *res cogitans*, numai ultimele dintre ele intrând în preocupările disciplinei denumite mai târziu psihologie. Postularea celebrei relații între idee și acțiune, a provocării acțiunii prin gând și a gândurilor prin acțiuni, reprezintă desigur o intuiție a geniului cartezian, dar nu și un principiu al sistemului său. În consecință, singura cale de acces la psihic rămânea introspecția, examinarea reflexivă sau perceptivă a propriilor trăiri. Se părea că acestea dispar în momentul în care nu mai sunt surprinse prin mijloacele vederii interne sau ale autoanalizei. Odată cu aceasta însă, o masă întreagă de fenomene emoționale și relații senzoriale erau excluse din câmpul psihismului și ignorate sau tratate ca simple fapte fiziologice.

Fondatorul empirismului, J. Locke, nota undeva: „Reiese în chip evident ... că noi nu avem o percepere a duratei decât urmând succesiuni de idei care se urmează unele după altele în intelectul nostru”. Deci elementele majore ale percepției și conceptualizării rezultă din asocieri sau sinteze. Acestea sunt puse însă tot pe seama conștiinței. Este evident însă faptul că numai prin sintezele intelectuale nu se poate încheia continuitatea psihismului uman. Caracterizările contemporane ale conștiinței uzează de astfel de termeni cum sunt oscilația, intermitența, facultativitatea.

Continuitatea nu se putea obține decât presupunând fenomene psihice în afara conștiinței. Primul dintre gânditorii epocii moderne care semnaleză mici elemente de psihism inconștient a fost Leibniz. Prin intermediul percepțiilor sau impresiilor inconștiente, Leibniz, preocupat de demonstrarea legii continuității, explică legătura fiecărui individ cu universul și, în același timp, modul

în care trecutul determină viitorul și se continuă cu el. În secolul al XIX-lea nu au încetat însă discuțiile asupra inconștientului în alternativa de concept negativ, având semnificația de nepsihic, respectiv nonsubiectiv, sau de concept pozitiv cu înțelesul de psihism privat de conștiință. Helmholtz explică integrările perceptive prin raționamente inconștiente, având în vedere actele de sinteză senzorială pe care le-au reluat gestaltiștii într-o altă formă. Hartman socotește inconștientul noțiune pozitivă, semnificativă pentru punctul de intersecție între fizic și psihic. El scrie o carte bogată în ipoteze, intitulată *Filosofia inconștientului* (1869). Dintre psihologi, Th. Lipps intuiește foarte clar interacțiunea dintre conștient și inconștient: „Procesele conștiente urcă din cele inconștiente atunci când condițiile sunt favorabile și apoi se afundă din nou în inconștient” (1883). Deci mișcarea pe verticală a psihismului uman fusese semnalată. Aceasta însă fără a se știrbi autonomia fiecărui proces psihic.

Un alt precursor important este Theodule Ribot care, întemeind o psihologie fiziologică conform principiului „psihicul uman este asemenea unui arbore care își are rădăcinile în biologic și coroana în social”, relevă straturile inconștiente ale memoriei, emoției și imaginației. Încă din 1837, Ribot vorbește despre un inconștient ereditar. La baza întregului sistem de personalitate este cenestezia, care acționează inconștient. Pe lângă un inconștient static, conservator al experienței, Ribot semnalează și un inconștient dinamic, cu posibilități combinatorii, afective și imagistice. Datorită acestuia, unii comentatori francezi îl apreciază pe Ribot drept un psihanalist „avant la lettre”.

Ideea că procesele psihice, de la senzație până la voință, sunt simple componente ale conștiinței este foarte înrădăcinată. De aceea o altă alternativă, semnalată de Höffding, presupune că procesele inconștiente nu sunt lipsite de conștiință, în genere, ci se situează numai sub nivelul conștiinței de sine. Încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, barierele exclusivismului conștiinței intelectuale erau însă frânte. Psihologul danez Höffding se referă pe larg la sentimentele care se plămădesc într-o sferă inconștientă, relevă eficiența memoriei inconștiente și ajunge la concluzia că inconștientul și conștiința sunt analogi psihici, că procesele inconștiente provoacă aceleași reacții pe care de obicei le îndeplinesc procesele conștiente: „Ceea ce ne apare în introspecție — scrie Höffding în 1891 — trebuie să fi existat în alte forme și pe trepte inferioare”.

Pentru W. Wundt conștiința este un fenomen de sinteză creatoare care se efectuează într-un centru mental asemănător centrului vederii. Ca și în cazul câmpului vederii, Wundt presupune pentru conștiință un nucleu al clarității și o zonă corespunzătoare vederii periferice în care conștiința este semiobscură și își pierde treptat luminozitatea. De fapt asimilarea actului conștient la fenomenul de iluminare dăinuiește de mult timp și a fost accentuat de fenomenologi și în special de structuraliști. Ne referim la efectul de „aha” susținut de K. Bühler și la „insight”-ul lui Wertheimer.

O imagine deosebit de complexă și sugestivă asupra desfășurărilor psihice oferă încă din 1884 W. James, care se ambiționează să ofere continuitate conștiinței prin ea însăși, vorbind despre un torent al stărilor de conștiință heterogene, haotice și de o factură empirică și intuitivă. În acest torent, eul operează

transformări asemenea unui sculptor asupra pietrei prin selecție și eliminare, prin efectele întăritoare și inhibitoare ale atenției. După James, haosul primordial de senzații dă materie primă gândirii. Se disting stări substantive, în care gândirea se oprește, și stări tranzitive, acelea în care-și ia zborul. Stările substantive se disting prin claritate, iar cele tranzitive reprezintă niște „franjuri”, zone evanescente de hallo, ce se pierd în obscuritate. Viziunea asupra unei mișcări haotice și caleidoscopice nu corelează însă cu ideea unei organizări sau compoziții funcționale și, de îndată ce marele psiholog american dobândește convingerea automatismelor psihice, el renunță la sus-menționata interpretare a conștiinței, pe care o identifică în termeni direcți cu experiența.

Întrucât, după cum menționează Höffding, psihologia clasică cunoștea sufletul numai după manifestările conștiinței, abordarea integrală și diferențiată a vieții psihice trebuia cu necesitate să implice și alte experiențe decât ale conștiinței reflexive, să caute alte căi pentru a putea surprinde componentele încă învăluite în mister.

Una dintre strategiile cele mai fecunde în construirea psihologiei ține de metoda clinică. În spitalul de la Sâlpetrière s-au înnodat în jurul personalității lui Charcot câteva dintre firele ce au condus ulterior la curente psihologiei moderne. O bolnavă ce suferă de amnezie retrogradă nu poate să-și amintească de împrejurările care, în stare de conștiință, intrau sub incidența amneziei decât în stare de transă hipnotică. Charcot (1893) consemnează: „Această femeie își amintește în somn hipnotic tot ce s-a întâmplat până în momentul evenimentului și toate aceste amintiri, prin urmare, întipăririndu-se inconștient, în timpul hipnozei, se reactualizează coerent, formând o rețea ca și cum ar fi al doilea Eu, ce-i drept, ascuns, un Eu inconștient care contrastează uimitor cu Eul oficial ce suferă de o profundă pierdere a memoriei”.

Prezența unui nivel psihic inconștient, deci a inconștientului ca un fapt real, pozitiv conceput, era probată experimental. În ce constă fenomenul ca atare? O primă ipoteză care se putea degaja din cunoștințele timpului ar fi fost aceea privind instinctele care ar stăpâni zona subadiacentă conștiinței. Rigiditatea structurilor instinctive nu permitea însă demonstrații probante din punct de vedere operațional, ci numai supoziții cu privire la surse ascunse de energie sau tendințe.

Era greu să se configureze eul ascuns al lui Charcot numai din pulsioni instinctive, iar dacă această supoziție este admisă, pentru că situațiile de dublare a personalității par să o reclame, atunci sciziunea intervine nu între conștient și inconștient, ci între diverse moduri și niveluri ale conștiinței. Zoopsihologii nu au încetat să vorbească de o bioconștiință, fondată pe sensibilitate, rudimente de memorie și organizare, pe o inteligență concretă, aptă să depășească elementar unele indeterminări. Morton Prince, în discutarea stărilor psihice disociate, folosește termenul de coconștiință, sugerând existența succesivă a unor conștiințe. Aceste încercări nu au reușit să se impună. Conștiința implică o oarecare autonomie în viața de relație, în baza unei experiențe care dispune de un anumit grad de conceptualizare și este trăită. Dedublarea de personalitate nu

poate fi interpretată decât ca o destructurare regresivă, alternativa eului conștient, nefiind în exclusivitate structurată ereditar, ci reprezentând un sistem psihic submergent în care sunt investite raporturi care au fost cândva actual-conștiente. Sub acest raport, sunt concludente atât demonstrațiile lui Janet despre automatismul psihologic (1889), cât și cele ale lui Freud despre inconștientul derivat din refulare (1895 și anii următori).

Janet, fondatorul psihologiei conduitei, găsește în acțiune un principiu unificator după care se structurează atât comportamentul, cât și viața internă, subiectivă. În sistemul său o însemnătate de principiu are fenomenul interiorizării. Conduitele sau acțiunile sunt preluate din mediul relațiilor sociale și al practicii, fiind modelate senzomotor, verbal și mental, în ultimă instanță, intervenind automatizarea sau formarea de deprinderi ce funcționează independent de controlul conștiinței reflexive. După Janet, inconștientul rezultă din tendința vieții mentale de a se fragmenta, de a se segrega. Un fenomen inconștient este un fenomen izolat. Este un fapt de distragere. Acțiuni elementare, reglate de percepție sau de reprezentări, tind să se izoleze din curentul principal al gândirii și acțiunii. Scăderea generală sau locală a nivelului de vigilență a conștiinței permite reactivarea normală sau patologică a unor automatisme care se prezintă fie în formă de deprinderi învățate, fie ca niște formațiuni tematizate sub influența unor amintiri obsesive și traumatizante. Deosebindu-se de Freud, Janet vede în refulare o manifestare specific psihologică, o consecință a epuizării și depresiunii, arătând că: „În absența deciziei care oprește și mai ales drenează diversele tendințe opuse actului adoptat, are loc prelungirea indefinită a oscilării cu exagerarea după caz fie a impulsului, fie a refulării”. În individ conduitele se integrează ierarhic și intră în funcțiune în chip selectiv. După renumitul psihopatolog francez, conștiința este o conduită particulară mai complicată și supraadăugată acțiunilor elementare. Între funcțiile realului de care ține conștiința și acțiunile total inconștiente există nenumărate grade intermediare. În genere, la Janet, conștiința este o reacție față de reacție, un ansamblu de corecții și reglări aplicate acțiunilor elementare, o reacție secundară față de acte primare. „A fi conștient de ceva — scrie Janet — (indiferent de natura lui fizică și psihică) înseamnă a acționa și a reacționa față de acel ceva, a lua atitudine față de acel conținut, creându-i în felul acesta o semnificație, reflectând în același timp atât natura obiectului, cât și atitudinea noastră de subiect.” În viziunea janetiană conștiința se dezvoltă ca un proces implicând grade și trepte ale suprapunerii noii reacții. Se folosește expresia de „prise de conscience”, traductibilă în română prin conștientizare. Ni se pare foarte sugestiv următorul exemplu din textele lui Janet: „Un copil comite în primul rând actul de a merge datorită unei combinații de reflexe: el devine conștient de mers când face eforturi pentru a merge, când dorește să meargă, mai ales când el cere să meargă, când adaugă la mers o nouă reacție, o expresie verbală. Conștiința este un ansamblu de reacții ale individului la actele sale proprii. Conștientizarea (prise de conscience) unui act constă întotdeauna în a suprapune la un act de reacție nouă”. Suntem de acord cu Guillaume care observă că cele două acte care se corelează nu sunt și nu pot fi reciproc identice. În caz contrar, orice progres al psihicului conștient ar deveni imposibil.

În sistemul lui Janet, sentimentele superioare au o origine conștientă. Astfel, sentimentul de bucurie derivă din conștientizarea reacției de triumf sau a conduitei succesului. Sentimentul de oboseală rezultă din conștientizarea reacției de frânare. Are loc deci o evaluare, viața afectivă reprezentând la toate nivelurile latura de economie a organismului sau, mai bine zis, a personalității. Interferențele dintre actele intelectuale și cele evaluative conferă conștiinței bazate pe diverse tensiuni o factură psihologică complexă, ireductibilă la configurații pur intelectuale.

Freud se înscrie și el printre cei care au contestat caracterul exclusiv intelectual și rațional al psihismului uman. El pune însă problema într-un mod aparte, ocupându-se în principal de relațiile, de raporturile între conștient și inconștient, între care presupune un conflict funciar iremediabil. În studiul adâncit al relațiilor conflictuale dintre conștient și inconștient rezidă atât forța, cât și slăbiciunile metodei și teoriei create de Sigmund Freud. Chiar dacă multe dintre elementele formale sau de conținut ale psihanalizei au fost înlăturate, revizuite de înșiși fondatorul sistemului și de urmașii săi, discuțiile critice fiind necesare și în zilele noastre, nu se poate contesta meritul introducerii unei note de dinamism, chiar de dramatism, cum arată Politzer, în interpretarea activității psihice și sociale a omului. În viziunea freudiană inconștientul nu mai este o zonă ascunsă și de rezervă a conștiinței, ci reprezintă o energie fundamentală, cu o anumită structură, acționând conform anumitor legi și căutând mereu să-și impună conținuturile sale conștiinței sau să le imprime în comportament prin ocizarea conștiinței. Vom considera pansexualismul freudian ca fiind depășit, mai ales că în zilele noastre cei mai luminați dintre psihanalisti îl contestă. În istoria psihanalizei, sexualismul a îndeplinit rolul unui model euristic, cu o valabilitate ce trebuie să fie reținută în limitele fenomenului însuși. În căutarea unui alt model unic al pulsioniilor abisale, alți autori au pus în centrul inconștientului voința de putere, complexul de inferioritate și nevoia de compensare sau alte din motivele de proveniență evident socială. Însuși Freud a transformat Erosul din tendință sexuală determinantă într-o sinteză a tuturor pulsioniilor vitale și, după un timp, a încercat să-i opună Thanatosul ca tendință distructivă, a morții. Tot el a amintit cândva despre o memorie ancestrală cu un conținut eminentamente nevrotic și care încearcă să se descarce. Mult mai convingător, Jung a populat inconștientul cu arhetipuri sau modele comportamentale cultivate de generațiile precedente, astfel adăugând inconștientului individual un inconștient colectiv.

Pentru psihologie important este faptul că s-a descoperit în inconștient una dintre zonele în care, dacă nu întotdeauna se originează, întotdeauna o traversează motivația și conflictele intermotivaționale. Dacă inconștientul nu este exclusiv irațional, el pare să fie în bună măsură irațional. Or, o astfel de constatare este deosebit de importantă în ordinea fundamentării adevărurilor despre om. În timp ce inconștientul este guvernat de principiul plăcerii, conștiința și sucursala ei imediată, preconștiința sau, în alți termeni, subconștientul, înaintea principiului plăcerii situează principiul realității. Cum guvernează principiul realității

la nivelul conștiinței nu aflăm de la psihanaliză. Se fac trimiteri la procesele cognitive în spiritul psihologiei funcționaliste și în rest conștiința psihologică și cea axiologică, situată la nivelul supraeului, sunt dotate cu funcții critice de acceptare sau respingere a pulsioniilor inconștiente, mai mult de cenzură, pre-conștientul provocând refularea, iar conștiința, reprimarea. Dacă inconștientul, investigat cu ajutorul viselor și al altor tehnici ale analizei psihologice și psihopatologice, este supus studiului și capătă contururile unui fenomen complex și extrem de robust, conștiința își pierde semnificațiile sale vitale, devine subordonată. Freud afirmă: „Inconștientul este adevărata realitate psihică”. În prelungire, Jung continuă elogiul: „Inconștientul este psihismul obiectiv ... visele sunt cele mai potrivite instrumente pentru a studia însăși esența omului”, apoi „este o eroare să plasezi inconștientul în dependență causală de conștient, contrariul este neîndoielnic mai adevărat ... conștiința noastră intelectuală este asemenea unui actor care a uitat că joacă un rol”. Conținuturile conștiente sunt legate de mecanisme inconștiente, de tipul condensării, al deplasării, simbolizării, compensării, al regresiei, fantasmării și elaborării, sublimării etc.

Epistemologia, preocupată de problemele generale ale cunoașterii, și antropologia filosofică, în căutarea esenței umane, au acumulat o multitudine de idei de natură să contribuie la înțelegerea conștiinței. Date fiind însă relațiile categoriale cu care operează filosofia clasică, nu s-a ajuns la o considerare nemijlocită a fenomenelor de subiectivitate individuală decât destul de târziu. O contribuție originală, în acest sens, aduce filosofia fenomenologică. După cum arată Husserl, pentru a se putea considera conștiința în ce are ea imanent și transcendental în conținutul și structurile ei, este necesar ca lumea să fie pusă între paranteze și, de asemenea, procesele psihologice să fie supuse unei reducții. Noi vom pune în paranteze însăși concepția filosofică fenomenologică, referindu-ne numai la aserțiunile ei privind conștiința pură, regiune a ființei în care se întâlnesc date ale obiectivului, trăiri și semnificații. Aceasta pentru că, deși Husserl se dezice de psihologie, el formulează observații de real interes psihologic privind structurile conștiinței. Psihiatrul francez H. Ey scrie în această privință: „Toate exercițiile de reflexie și de reducere operate înăuntrul conștiinței și făcând să apară modalitățile sale constitutive sunt și trebuie să fie o prefață indispensabilă la studiul analizei structurale a conștiinței care vizează realitatea sa fenomenală”. Ca și la von Brentano, la Husserl cunoașterea este generată de intenție. Intenționalitatea apare ca o mișcare biunivocă și reciprocă atât din partea subiectului către obiect, cât și din partea obiectului către subiect. Deși fenomenologia se debarasează de determinările empirice și încearcă să ignore și atitudinile naturale ale subiectului, trăirile sale, nu suprimă realitatea aceasta pe care o implică însăși constituția fundamentală a conștiinței care reunește noeme, adică laturi obiective și obiectuale, și noese sau laturi subiective, ale specificului trăirii. Ey înțelege constituția primară a conștiinței ca fiind noeso-noematică. Deci conștiința apare ca fiind deschisă atât spre obiect, cât și spre subiect și reprezintă un strat sau o modalitate relațională între acestea. Datorită reflexiei, obiectele dobândesc un sens și sunt dispuse în configurații. Prin intuiție eidetică, obiectele subiective